

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 5 Issue 3, p. 43-50, June 2012

**CAMGIRÇI HAN ÖRNEĞİNDEN HAREKETLE KIRGIZ
DESTANLARINDA TARİHÎ ŞAHSİYETLER**
FROM THE PERPECTIVE OF CAMGIRÇI KHAN HISTORICAL PERSONAS IN
THE KIRGHIZ EPICS

Arş. Gör. Şakire BALIKÇI ÇELİK

Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Abstract

This work refers to the place of Camgırçı Khan in the history of the Turkish world and to the reflections of this historical character in the Turkish epics. Meanwhile, by exemplifying other historical characters in the Turkish epics, the strong relation between literary works like epics and history is emphasized. Next, the historical role of Camgırçı Khan as the sovereign of the Astırahan is dwelled on. In the last part, based on the views of some of the researchers and historical resources it is defended that Camgırçı Khan is also a historical character, the connection between the period of the epic and history is emphasized, and the geography where Camgırçı Khan appears in the epics is introduced.

Keywords: Camgırçı Khan, Historical epics, Epics of the Turkish world, Space and Time in the Epics, Historical Personnas

Öz

Bu çalışmada “Camgırçı Han”ın Türk dünyası tarihindeki yeri ve bu tarihî kahramanın Türk destanlarındaki yansımalarına değinilmiştir. Bunun yanı sıra Türk destanlarında geçen diğer tarihî kahramanlar da örnek verilerek destan türü gibi edebî eserlerin tarihle olan sıkı ilişkisine vurgu yapılmıştır. Çalışmanın devamında Camgırçı Han’ın Astırahan hükümdarı olarak tarihte oynadığı rol üzerinde durulmuştur. Sonuç bölümünde ise bir destan kahramanı olan Camgırçı Han’ın aynı zamanda tarihî bir şahsiyet olduğu çeşitli araştırmacıların görüşleri ve tarihî kaynaklarla desteklenmiş, destan

zamanı ile tarih arasındaki bağa vurgu yapılmış, destanlarda Camgirçi Han'ın bulunduğu coğrafya tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Camgirçi Han, Tarihi Destanlar, Türk Dünyası Destanları, Destanda Zaman ve Mekân, Tarihi Şahsiyetler

Giriş

Çeşitli kaynaklarda “büyük, olağanüstü toplum ve kahramanlık olaylarını anlatan uzun ve manzum edebiyat türü” (TDEA 1977, C:2, 263) veya “hikâye, masal, sergüzeşt, manzum hikâye, olay, tarih; roman ve hayvan masalı” (Yetiş 1994, 202) gibi çeşitli şekillerde tanımlanan destanlar epik bağlamda ait olduğu toplumun idealini, sevinç ve tasesımı, beklentisini, hayat tarzını ve ihtiyaçlarıyla olaylara bakış açısını anlatır. Belli bir tarihi dönemi ve o dönemin olaylarını veren çeşitlerinde ise bu durum, daha belirgindir (Köse 2005, 31).

Destanların en önemli özelliklerinden biri “söz konusu anlatı türünün tarihle olan ilişkisi” dir. Nitekim destanlar yazının olmadığı zamanlarda sözlü tarih gibi algılanmış; bu ürünlerin anlatımı ile tarihin tekrar edildiği veya öğrenildiği düşünülmüştür. Hatta kahramanlık konulu destanlar genellikle birden fazla tarihi dönemi içinde bulundurmaları nedeniyle “tarihi roman” diye adlandırılmışlardır. Örnek verilecek olunursa Ak Mör destanında Cantay, Ak Mör ve Bolot; Kurmanbek destanında Kurmanbek, Akkan Han, Bakbur Han; Manas destanında Manas başta olmak üzere diğer kahramanlar hem gerçek hayatta da yaşamış olmaları hem de yaşadıkları dönemin çeşitli tarihi olaylarının içinde yer almalarıyla da dikkati çekerler. Bu arada belirtilen durumun yani destanların gerçek hayatta da yaşamış ve tarihi bir olayın içinde yer almış kişileri barındırması meselesi sadece kahramanlık konulu destanlarda değil mitik veya aşk konulu destanlarda da karşımıza çıkar; tıpkı “Yer Targın” destanındaki Yer Targın “Ak Mör” destanındaki Cantay gibi...

Bu bağlamda Türk destanlarında “mekân” meselesi de, en az tarih kadar önem taşımaktadır. Destanlarda hem destan anlatıcısının, hem destandaki olayların, hem de epik kurallar bağlamında destanın kendisinin olmak üzere üç tane mekân söz konusudur. Bunlar 1. Realist (fiziki) mekân, 2. Kavramsal mekân, 3. Duygulu mekân olarak adlandırılırlar. Fiziksel mekân bizim dışımızdaki gerçek olan değişimlere, bunların yer değiştirme özelliklerine bağlı olup sınırsızdır. Çünkü tarih boyunca toplumların çeşitli nedenlerle değiştirdikleri coğrafyalar ile bunların insanlığın düşüncesindeki izleri elbette dün olduğu gibi bugün de devam edecektir (İbrayev 1998, 86).

Kavramsal mekân ise; tabiat, insan vücudu, etrafımızı saran dünya ile ilgili yani bizim duygu dünyamızda toplanan kavramlar olup fizikî mekânın düşünce dünyamızdaki modelidir ve bu modelin göçebe hayatı tarafından kabul edilmiş olması şarttır. Her toplumun kendine göre kullandığı ay, gün, takvimleri de buna en güzel örnektir. Duygulu mekân kavramına gelince... Söz konusu mekân kavramı insanların duygu ve düşüncelerinin psikolojik durumlarının değişmesiyle ilgili olup destandaki olayların dinleyiciye verilmek istendiği mekândır. Bu bağlamda duygusal mekân kavramının günümüz mekânlarıyla yer değiştirmesi gayet tabidir (İbrayev 1998, 86-87).

Bir başka araştırmaya göre ise destanda mekân meselesi iki yönden incelenmiştir. Birincisi tarihi-genetik yönden yapılan araştırmalar olup bu yolla destanın olduğu mekân destanın oluşmasında etkili olan ortam, tarihi gerçeklik ile sanatlı halk yaratısı arasındaki bağlantı, tarihi olaylar yani destanın meydana gelişi ve gelişimi sırasındaki tarihi devirlerin, sosyal durumun önemi ortaya konmak istenmiştir. İkincisi ise destanın kendi iç örgüsü,

kahramanları, olayların belli bir mekân aralığında tasvir edilmesi gibi konulara yöneliktir (Neklyudov 1972, 13; aktaran, İbrayev, 1998, 88).

“Zaman” kavramına daha geniş bir çerçeveden bakıldığında ise; sanatlı yaratmadaki zaman çeşitleri: 1. Konu zamanı, 2. Yazar zamanı (yazılı edebiyat için), 3. Anlatıcı zamanı (sözlü edebiyat için), 4. Okuyucu ya da dinleyici zamanı şeklinde dört grupta değerlendirilmiştir (Lihaçev 1979, 212; aktaran İbrayev 1998, 89).

Kahramanlık destanlarındaki zaman kavramlarına bakılacak olursa: 1. Destancı zamanı, 2. Konu zamanı, 3. Destan devri zamanı olmak üzere kahramanlık destanları üç grupta incelenmiştir (Putilov 1998, 33; aktaran İbrayev 1998, 90). Yukarıda adı geçen destanlardaki zaman kavramlarına bakıldığında anlatıcı-icracının yapısı ile yazar ya da hazırlayan her zaman bir değildir. Meselâ anlatıcı çok önceden beri söylenip gelen bir destanın anlatıcısı da olabilir, aynı destanın yaratıcısı da fakat bu destanın yazıya aktarılması ilerleyen bir zamanda gerçekleşebilir (İbrayev, 1998,90).

Destanlarda üzerinde durulması gereken önemli bir nokta da destancı zamanı ile destan zamanı arasında kurulan bağıdır. Buna göre destancı zamanı; anlatımın içindeki olaylar ve konunun kuruluşu ile doğrudan bağlantılı değildir. Çünkü destancı zamanı dinleyicilere hitap eden zamandır. Buna göre destancı zamanının destan devrinden ayrılan başlıca yanı, ikisinin sadece iki ayrı zamanda olması değil, kahramanların zamanı ile destancının zamanı arasında büyük bir fark olmasıdır ve bu durumda destan anlatıcısına büyük bir görev düşmektedir. Çünkü geçmiş destan zamanı ile dinleyici zamanını ayıran ve aynı zamanda inandırıcılığı sağlayan destancıdır. Bu konuda destan anlatıcısına düşen en büyük görev destan kahramanının gerçekten yaşadığına dinleyiciyi inandırmaktır (İbrayev 1998, 91-97).

Destanlara tarihî zaman merkezli bakıldığında ise, destanlarda asıl önemli olanın gerçekleşen tarihî olaylar değil, halkın asırlar boyu arzuladığı, yaşamasa da, öyle olmasa da, öyle olmak istediği tarihî anlayışıdır (Propp 1958, 27). Meselâ Kurmanbek Destan’ında bu tür bir durumla karşılaşmaktayız. Nitekim Kurmanbek destanında da Akiyev, bir mahallî kahraman olan Kurmanbek ile ilgili bütün rivayet ve türküleri toplamış, bunlara:

- a) Oğuz ile babası Karahan arasındaki anlaşmazlıklara benzeyen Babür İmparatorluğundaki Ahmet Mirza ve babasının anlaşmazlıklarını,
- b) Çağatay, Babür, Kaşgar, Hiva, Buhara, Hokand Hanlıklarındaki siyasî yapıyı
- c) XVI- XVIII.yy’ lardaki Kalmuk akınları ile zenginleştirerek epik geleneğe göre düzenlemiştir (Köse 2005, 52-53).

Kırgız Destanlarında Camgırçı Han

Giriş bölümünde de ayrıntılı şekilde bahsedildiği üzere destanı destan yapan en önemli zaman vak’ayı ve inandırıcılığı oluşturan tarihî olayların geçtiği zamandır. Araştırmacının “destan zamanı” olarak adlandırdığı bu duruma göre destanın belkemiğini oluşturan tarihî olaylar, anlatımın teşekkülü sırasında bazen bir olayın merkezine başka bir tarihî kişinin bazen de bir kişinin gerçekte yer almadığı olayların içinde gösterilmesiyle de ortaya çıkar (Togan, 1938, 4-5). Hatta bu durum halk hikâyelerinin teşekkülünde bile karşımıza çıkar (Boratav 1968, 145-152) . Nitekim Ak Mör destanında da destan kahramanlarından Bolot’un ağzından anlatılan varyantın başında da belirtildiği gibi Çağır kabilesinden Adılbay’ın güzeller güzeli kızı Mör ile babasının atlarını güden halasının oğlu

Bolot'un büyük aşklarını konu alan destanda, Cantay'ın da önemli bir rol üstlendiğini görmekteyiz (Köse, 2004, 159).

Yine bu bağlamda destan zamanı ile destancının zamanının birbirine bağlandığı; yani tarihî olay ve kişilerin epik kurallarla birleştirildiği de olmaktadır. Bunun için konunun gerekliliğine göre olmamış bir olayı olmuş gibi tamamlayarak, başı sonu tam bir konu kurulur. Daha sonra yaşlanan ana-baba, çocuksuzluk kaygısı, kahramanın dünyaya gelişi, eş seçmesi, at seçmesi, düşmana karşı atlanması, düşmanı yenmesi gibi bir çok epizot epik geleneğe uygun bir şekilde konunun kuruluşuna bağlanır (İbrayev 1998, 168).

Yukarıda belirtilen bu durum elbette Kırgız destanları için de söz konusudur. Nitekim çalışmada Kırgız destanlarında yer alan destan kahramanı Camgırçı Han'dan hareketle yukarıda bahsedildiği üzere destan kahramanlarının bazılarının gerçekte yaşamış kişiler olduğu örneklendirilebilir:

Tarihî kaynaklarda, Camgırçı Han 1539'da Astırahan tahtına Murtaza Han'ın torunu ve Berdibek'in oğlu olarak geçer. Bu kaynaklarda Camgırçı Han "Yağmurca Han" olarak da karşımıza çıkar. Yapılan araştırmalara göre, 1549 yılında Sahip Giray Han, Astırahan'a hücum ederek burayı zapt etmiş, ancak Osmanlı'nın müdahalesi üzerine Yağmurca tahtına iade edilerek, Astırahan'ın Kırım'a bağlanması önlenmiştir. Yağmurca Han, Rus taraftarı Nogaylar tarafından 1554 senesinde tahttan uzaklaştırılmış, Derviş Ali Han yeniden tahta çıkarılmıştır. 1556 yılında ise Ruslar ani bir hücumla Astırahan'ı işgal etmişler; Derviş Ali Han'ın Azak Kalesine sığınmasıyla Astırahan Hanlığı ortadan kalkmıştır (Gürün 1984, 561).

Bir başka araştırmaya göre de Camgırçı'dan "Yağmurca Han" olarak söz edilir. Bu araştırmaya göre Yağmurca Han'ın Astırahan Hanlığının hükümdarlarından olduğunu ifade edilir; Astırahan Hanlığı hükümdarlarının kronolojisini ise şu şekilde vermektedir:

- Kasım Han (ölm. 1532),
- Ak Kubek Han (1532-1533),
- Abdurrahman Han (1534-1537),
- Şeyh Haydar (1537-1539), tekrar
- Ak Kubek Han (1545- 1546),
- Yağmurca Han (1546-1550; 1551-1554) (Aka 2009, 13).

Bu bağlamda önemli bir ticaret merkezi olan Astırahan Hanlığının hükümdarı olan Yağmurca Han, Kırım, Nogay Hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu gibi birçok güçlü devletin ilgi odağıdır. Kırım Han'ı olan Sahip Giray 1549 yılında, yeniçerileri de maiyetine alarak, Astırahan'ı ele geçirmiştir. Astırahan Hanı Yağmurca ise Nogaylar'ın yanına sığınmıştır. Fakat Sahip Giray'ın Astırahan'ı ele geçirmesi İstanbul tarafından iyi karşılanmamış ve Yağmurca Han desteklenerek tekrar tahta çıkarılmıştır. Daha sonra Yağmurca Han Ruslarla iyi geçinme politikası izlemiş fakat bu durumdan zarar görmesiyle yeniden Kırım ve Osmanlı desteğine başvurmuştur. Fakat Rus taraftarı Nogaylar'ın araya girmesiyle Derviş Ali Han'ın tekrar tahta oturmuş ve Camgırçı da Azak kalesine kaçmıştır (Aka 2009, 13).

Başka bir tarihî kaynakta, Yağmurca Han'dan "Urak'ın oğlu olup zorla Kırım ve Kuban tarafına göç ettirilen bir Astırahan hükümdarı" olarak bahsedilir (Togan, 1942, 165).

Tarihî şahsiyetin Kırgız destanlarına yansımaya bakılacak olursa Camgırçı Han, Cañıl Mırza destanında anlatının asıl kahramanı olan Cañıl'ın babasıdır ve Altınordu devletinin kalıntısı olarak ortaya çıkan Astırahan Hanlığının hükümdarı, Berdibek'in oğludur. Söz konusu destanda Camgırçı; Cañıl'ı çok merak eden, kız çocuğunun evde, annesinin dizi

dibinde oturması gerektiğine inanan geleneksel Türk aile babasıdır. Destanın tarihî tabakasını ise Altın Orda Devletinin kuruluşu, hanlığının parçalanmasıyla Kazan, Kırım ve Astırahan hanlıklarının ortaya çıkışı yanında Camgırçı'nın da Astırahan'ın hükümdarlarından biri ve Berdibek'in oğlu olması teşkil eder. Destanda ise bu durum aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.

Camgırçının calgız kız,

.....

Namız kılıp Camgırçı,
İzdebey koydu toktolup.

Caşı menen karısı,

Kan üstünö kelişti

Calpı Noygut baarısı.

İzdeyli dese izi çok,

Ketkenin körgön kişi çok.

.....

Canında calgız kişi çok.

Kulandı atıp kulatıp,

Üyürü menen sulatıp,

Terisin sıyrıp böktörüp,

Camgırçının aldına

Alıp keldi kötörüp.

.....

Kan Camgırçı atası,

Erip ketip köykölüp,

Booruna basıp bolkuldap,

Karap turgan karı ıylap, (Cañıl Mırza 1998, 386)

.....

Kan Camgırçı oygonup,

Cañıldın cayın oylonup,

Töşöktön turup tolgonup,

Uktap catkan Cañılga

Köröyün dep oylonup, (Cañıl Mırza, 1998, 378).

Sarinci Bököy Destanında da Camgırçı "Camgırçı'nın ayalı Kanış köpköçeyin töröböy cürüp, karıgan kezge bir bala kördü. Zarıkkın kezde taptık dep atın Sarinci koydu" (Sarinci Bököy s.21) satırlarında da verildiği üzere Sarinci'nin babası olarak tanıtılmaktadır.

Manas Destanına baktığımızda ise Camgırçı

Sarı Nogoy Er Manas,
Argı atası Kambar Kan,
Bergi atası Aydar Kan,
Aylanggıs tuugan Er Köçkö
Üç busurman ortosuna turup
El kılamın dedi.
Köçkö bu sös aytkanda,
Kabar keldi Kökçöö
Kara Nogoy Camgırçı,
Kürmöntö- şatuu saldı deyt,
Oşu cerden köçüptü,
İle bagına tüşüptü.
Cakıptın uulu caş Manas

.....
“Ong tuurdugum Manas Kan,
Sol tuurdugum Camgırçı,
Atımnın başın buralbaymın,
Em oşu cerde turalbaymın.”

.....
Alman Bet durup haykırıyor;
“Kendi kendini büyütüyorsun,
Tekeçi’yi hor görüyorsun
Bana ne kılırsın,
Kadın alıp verdim deyip
Dönmeyeyim kadına,
Kadın yolda olur,
Bala belde olur
Ben atlanıp ona gideceğim,
Nogoyların Er Camgırçı Sultan var,

.....
Camgırçıga cetip ayt,
Altın köstü Merdicen
Merdicendi bersin de!

Mercidendi berbesse,
 Camgırçıdan başka coom cok.
 .....
 Anda aytting Kanıkey:
 “Emi arga ne bolot, Bakay?
 Kara bir Nogoy Camgırçı,
 Camgırçıga barayn! (Yıldız 1995, 542).

dizelerinden de anlaşılacağı üzere Kara Nogaylardan bir han olup toplumun hemen her konuda akıl danıştığı bir “ak sakal”dır.

Sonuç

Camgırçı Han ile ilgili edinilen bilgilere bakıldığında ve destanlardan yapılan alıntılardan hareketle şu sonuçlar elde edilir:

1. Camgırçı (Yağmurca) Han her üç destanda da Nogay soyundandır. Hatta Manas Destanında Kara Nogay diye verilmektedir. Bu bağlamda Camgırçı Han’ın her üç destanda da Astırahan Hanlığını kuran Nogaylardan olması, tarihî gerçeklerle de birebir örtüşmektedir. Bir anlamda Camgırçı Han tarihî, gerçek bir kişi olup Kırgız destanlarına da hükümdar kimliği ile yansımıştır. Bir başka ifadeyle Camgırçı Han Kırgız Destanlarına fizikî (realist) zaman aralığında yansımıştır (İbrayev 1998, 88).

2. Cañıl Mırza ile Sarinci-Bököy destanlarında Camgırçı’nın destan kahramanları olan Cañıl’ın ve Sarinci’nin babası olarak gösterilmesi ise destan zamanı ile tarih arasındaki sıkı ilişkiyi destekler niteliktedir. Bu durum “destancının anlatıdaki olayların gerçekliğini ortaya koyma, destana gerçek bir zemin hazırlama düşüncesi” olarak yorumlanır. Bu bağlamda Camgırçı’nın söz konusu Türk boyunun destanlarındaki görüntüsü duygusal mekân ve zaman aralığındadır.

3. Her üç destanda da olaylar Nogayların yaşadığı, bir anlamda Astırahan Hanlığının kurulduğu coğrafyada ve tarihlerde geçmektedir. Bu bağlamda “Destan zamanı, destandaki tarihî olayların da zamanıdır” (İbrayev, 1998, 91) görüşü bir kere daha doğrulanmaktadır.

4. Destanların hepsinde de Camgırçı’nın bulunduğu coğrafya anlatının asıl mekânı olarak karşımıza çıkar. Gerek Cañıl Mırza’da Cañıl’ın gerekse, Sarinci Bököy’de amcasına Bököy’e küsen ve ülkesini terk eden Sarinci’nin anlatının sonunda dönüp geldikleri yer, Nogay topraklarıdır. Manas Destanında bu durum biraz farklı bir özellik göstermekte ve çeşitli sorunlar karşısında Kırgızlar’ın danışmak üzere gittikleri Camgırçı’nın ülkesi olarak görülmekteyse de bu coğrafyanın Nogay eli olarak belirtilmesi, bu düşüncüyü doğrular niteliktedir. Bir farkla ki Manas Destanı’nın asıl coğrafyası Kırgızistan toprakları olmasına rağmen diğer destanlarda Camgırçı Han Kara Nogayların temel teşkil ettiği Kırgız soyunun eski coğrafyasında yaşamaktadır.

Denilebilir ki Camgırçı Han’ın Kırgız destanlarındaki görüntüsü, tarihî parçalara uygunluk gösterir nitelikte olup gerçek zaman, mekân ve tarih aralığında karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKA İsmail (2009). **Türk Dünyası Tarihi**, İzmir: Ege Üniversitesi Yay. Edebiyat Fakültesi Yay. No.152.
- BORATAV Pertev Naili (1988). **Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği**, İstanbul: Adam Yayınları
- Cañıl Mırza Destanı (2004)** Abdıbalık Çorobayev Varyantı) Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TDK Yay: 839.
- GÜRÜN Kamuran (1984). **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, Bilgi Yayınevi Özel Dizi: 20.
- İBRAYEV Şakir (1998). **Destanın Yapısı**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 160.
- KÖSE Nerin (2004) **Ak Möör Destanı**, Ankara: Semih Ofset Basımevi.
- KÖSE Nerin (2005) **Kurmanbek Destanı**, Ankara: Semih Ofset Basımevi.
- LİHAÇEV D.S. (1979). **Poetika Dreunerusskoy Literaturtı**, Moskova.
- NEKLYUDOV S. N. (1972). Vremyai Prostranstvo Bline, Moskova: Slavyanskiy.
- PROPP V.Y. (1958). Russkiy Geroičeskiy Epos, Moskova.
- PUTİLOV B.N. (1998). Geroičeskiy Epos i Deysvitelnost, Leningrag.
- Sarinci Bököy Destanı**, Bişkek “Şam” Basması, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası Manastaanu Cana Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru, El Aralık “Merim” Kayırımıduuluk Fondusu “El Adabiyatı” Seriyasının 6. Tomu.
- TDEA C.2**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: 1997.
- TOGAN Zeki Velidi (1942-1947) **Bugünkü Türk İli (Türkistan) ve Yakın Tarihi C.1**, İstanbul: İbrahim ve Güven Basımevi.
- TOGAN Zeki Velidi (1931). Türk Destanının Tasnifi, **Atsız Mecmua I**, ss.4-5.
- YILDIZ Naciye (1995). Manas Destanı (W. RADLOFF) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YETİŞ Kazım, (1994) Destan Maddesi, TDV İslâm Ansiklopedisi, c.9, İstanbul: TDV. Yayınları.